

Девіантна поведінка як чинник порушення суспільного життя підлітків

У статті висвітлюються причини виникнення девіантної поведінки підлітків.

Сьогодні через нестабільність суспільства, нехтування загальнолюдських цінностей і зниження рівня життя населення, посилились негативні тенденції, які висувають підвищені вимоги до самовизначення і стабільності особистості, а також провокують її девіантну поведінку, аномалії розвитку й, нерідко, деградацію та саморуйнування. Це пов'язано з глибокими соціально-економічними і політичними змінами, що різко загостило соціальні проблеми, збільшило безпритульність, знедоленість, психологічні розлади великої кількості населення, особливо підлітків. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була однією з найважливіших у педагогіці, психології, кримінології, але зараз, вона носить масовий характер та потребує особливої уваги.

Існує залежність усіх форм прояву девіації від економічних, соціальних, демографічних, культурологічних і багатьох інших факторів. Особливу гостроту ця проблема придбала в нашій країні, де всі сфери громадського життя перетерплюють серйозні зміни, відбувається знецінення колишніх норм поведінки. Звичні способи діяльності не приносять бажаних результатів. Неузгодженість між очікуванням і реальністю підвищує напруженість у суспільстві і готовність людини змінити модель своєї поведінки, вийти за межі сформованої норми. В умовах гострої соціально-економічної ситуації істотні зміни зазнають і самі норми.

Людина як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена; цей процес детермінується сукупністю соціальних норм, чинних на даний момент у суспільстві. Таким чином, соціальні норми є правилами суспільства щодо поведінки особистості, визначаючи характер, а також межі можливих і припустимих її проявів. Ці вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах законів, статутах. Вихідним для розуміння відхилень служить поняття «норма».

Соціальна норма — це правило загального характеру, що характеризує певну сферу життєдіяльності суспільства, встановлюється державою, суспільством, об'єднаннями громадян чи окремими суб'єктами з метою чіткого формулювання прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин. Соціальна норма — це необхідний і відносно стійкий елемент соціальної практики, що виконує роль інструмента соціального регулювання і контролю .

Поведінку, що характеризується відхиленням від прийнятих норм, називають девіантною. Девіантна поведінка визначає певні способи поведінки, мислення, діяльності людини, які не відповідають встановленим в даному суспільстві нормам і цінностям.

Під девіантною (лат. *Deviatio* – відхилення) поведінкою слід розуміти:

- 1) вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам);
- 2) соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам) .

У першому значенні девіантна поведінка переважно предмет психології, педагогіки, психіатрії. В другому значенні – предмет соціології і соціальної психології. Зрозуміло, таке дисциплінарне розмежування відносне. Девіантна поведінка поділяється на дві групи:

1. Поведінка, яка відхиляється від норм психічного здоров'я (шизоїди, астеніки, епілептоїди; особи з акцентуаціями характеру);
2. Поведінка, що має відхилення від морально-правових норм, які виявляються у форму проступків і злочинів.

При визначенні суб'єктивної сторони девіацій, керуються поділом на дві групи:

- девіантна поведінка, орієнтована на зовнішнє середовище (екстравертивна) - вона може бути цільовою, заздалегідь запланованою (корисливі та інші цілеспрямовані протиправні діяння і аморальні вчинки) або афективною (насильницькі злочини, сварки в родині);
- девіантна поведінка, орієнтована суб'єктом на самого себе (інтровертивна) - пияцтво й алкоголізм, наркоманія, самогубство та ін. .

Соціальні відхилення різноманітні, як і соціальні норми, але їх розмаїтість вища: норма типова, а відхилення завжди індивідуалізоване.

Соціальні відхилення можуть мати для суспільства різні значення. Позитивні служать засобом прогресивного розвитку системи, підвищення рівня її організованості, подолання застарілих, консервативних чи реакційних стандартів поведінки. Це – соціальна творчість: наукова, технічна, художня, суспільно-політична. Негативні – дизфункціональні, дезорганізують систему, підриваючи часом її основи. Це – соціальна патологія: злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид. Через таку девіантну поведінку проходять негативні витoki соціуму. Внаслідок відхилень від нормальної поведінки відбувається руйнація спокійного укладу життєдіяльності. У дійсності багато людських діянь не є нормативними не лише тому, що вони здійснюються всупереч нормам, але здебільшого через те, що норми поведінки існують не з кожного конкретного питання людських взаємовідносин.

Можливість ненормативної поведінки обумовлена тим, що людська свідомість здатна виходити за межі будь-яких стереотипів і виробляти нові, раніше не існуючі варіанти поведінки. Межа між позитивним і негативним девіантної поведінки мінлива в часі і просторі соціумів. Крім того, одночасно існують різні «нормативні субкультури» (від наукових співтовариств і художньої «богеми» до співтовариств наркоманів і злочинців). Ступінь соціальної "незручності" різних видів ненормативної поведінки різниться - від таких, що викликають осуд найближчого соціального оточення, до вчинення тяжких злочинів, покарання за які передбачається повна ізоляція особи від суспільства. Тому своєчасна, якомога більш рання психологічна діагностика схильності молоді до ненормативної поведінки, розробка комплексу заходів психологічної допомоги особистості у зазначених випадках потребує сукупних зусиль теорії і практики.

Молодь є найактивнішим психологічним суб'єктом і тому прояви соціально неприйнятної поведінки найвиразніше проявляється саме у них. В цьому віці, коли не сформований стійкий світогляд, особи найбільше піддаються зовнішньому впливу. Сприймаючи інтереси та погляди оточуючих, вони вбирають їх і в подальшому керуються ними. Характерною рисою девіантних підлітків є недостатня сформованість у них навичок спілкування, а саме замкнутість; нездатність одержувати інформацію в спілкуванні; нездатність використовувати зворотний зв'язок, тобто наявність труднощів при формулюванні запитання для одержання додаткової інформації; нездатність звернутися по допомогу і прийняти її; нездатність брати участь у спільній діяльності з іншими дітьми при виконанні спільного завдання. такі характерні риси являють собою критерії наявності відхилень у комунікативній сфері або критерії девіантності.

Критеріями наявності відхилень підлітка можна вважати: ситуативний інтерес до інших людей; відсутність розуміння мотивів поведінки та емоційного стану іншої людини; нестійка самооцінка; ситуативне само сприйняття; підвищений рівень тривожності; нездатність передбачати наслідки власних дій; нездатність до логічного узагальнення; нездатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки інших людей; нездатність розуміти невербальні реакції іншої людини; нездатність мислити абстрактними категоріями.

Девіантна поведінка, схильність до неї є проявом внутрішнього стану особистості, який детермінується такими умовами та факторами (за Шнейдером):

1. прагнення одержати сильні враження;
2. захворювання дитини;
3. підвищена збудливість, невміння контролювати себе;
4. неблагополучна ситуація в родині, неповні родини;
5. прагнення до самостійності й незалежності;
6. брак знань у батьків про те, як справлятися з важкими педагогічними ситуаціями;

7. відставання в навчанні;
8. зневага з боку однолітків;
9. нерозуміння дорослими труднощів дітей;
10. недостатня впевненість дитини в собі;
11. негативна оцінка дорослими навичок дітей;
12. стресові життєві ситуації;
13. напружена соціально-економічна ситуація в житті дитини (погана забезпеченість, безробіття батьків);
14. приклади насильства, жорстокості, безкарності, отримані зі ЗМІ;
15. надмірна зайнятість батьків;
16. конфлікти з батьками;
17. надмірні заборони з боку батьків (педагогів);
18. постійні дорікання, лайка в родині;
19. слабкість інтелектуальної сфери дитини;
20. підвищена комунікативність дітей;
21. низький рівень емоційно-вольового контролю у дітей;
22. самотність, нерозуміння іншими;
23. зайвий контроль, авторитарність батьків (педагогів);
24. нездатність дітей протистояти шкідливим впливам;
25. генетична схильність;
26. нерівномірність психофізичного й статевого дозрівання;
27. відсутність навичок соціальної поведінки;
28. зниження культури, інтелектуального рівня;
29. маса вільного часу;
30. нудьга, «просто так»;
31. бажання звернути на себе увагу;
32. вплив вулиці.

Найсприятливішими умовами девіантної поведінки для таких підлітків є: відсутність установок на працю і навчання; відсутність самоконтролю, чутливість до сторонніх впливів, до гострих переживань, потяг до діяльності у неформальній підлітковій групі, неадекватна самооцінка. Типологічні риси особистості з девіантною поведінкою: слабка адаптація до нових ситуацій, конфліктів, підвищена тривожність, психічна незрілість, депресивність, вживання наркотиків, алкоголю.

Прояви девіантної поведінки, які найчастіше зустрічаються у підлітків:

1) *Підліткова злочинність*. Це - крадіжки, хуліганство, вимагання, у яких переважають корисливі мотиви, мотиви задоволення потреб, частково - помсти, наприклад, при здійсненні хуліганських дій проти «кривдників». Хуліганство, брутальність і агресивність підлітків виникають як своєрідна форма самозахисту від зазіхань на їхню особистість із боку батьків, учителів, співробітників поліції. Підлітки, схильні до скоєння насильницьких злочинів,

мали або мають постійний «живий» приклад насильства й жорстокості відносно своєї особистості. Особливий характер носить мотивація психологічного захисту в групових майнових злочинах у дівчат. Тут діє заздрість до своїх забезпечених ровесниць, що мають престижні речі; красти спонукує прагнення «виглядати не гірше інших», оскільки відставання від моди сприймається як трагедія, особиста соціальна ущербність.

Безперечним є той факт, що телебачення надає нам велику кількість зразків насильства. Спостереження зразків насильства по ТВ: а) веде до посилення агресивності; б) підвищує поріг чутливості глядачів до насильства; в) формує неадекватні погляди на соціальну реальність. Прикладів відтворення злочинів, показаних по телебаченню - безліч. В опитуванні 208-ми ув'язнених кожен 9 з 10 припускали: телевізійні програми про злочинність можуть навчити нових кримінальних трюків. А кожен 4 з 10 сказав, що намагалися повторити деякі злочини, побачені колись на екрані телевізора.

2) *Прояв девіантної поведінки*: алкоголізм – це зловживання алкоголем. По даним опитування спиртні напої у восьмому класі вживали приблизно 75%, в дев'ятому - 80%, в десятому - 95% хлопчиків. Це, звичайно, не пияцтво, але чим раніше підліток долучається до алкоголю, тим сильніше й стійкіше буде його потреба в ньому.

3) *Наркоманія* - хвороблива залежність людського організму від постійного прийому наркотичних засобів. Виникненню наркоманії сприяють:

- а) пре- і постнатальна патологія;
- б) черепно-мозкові травми, важкі й тривалі соматичні захворювання;
- в) резидуальне (залишкове) органічне ураження головного мозку;
- г) затримка статевого дозрівання, що найчастіше пов'язана з конституціональною затримкою розвитку, має психологічні наслідки;
- д) виховання в неповній родині;
- е) постійна зайнятість одного з батьків;
- ж) хворий - єдина дитина в родині;
- з) алкоголізм або наркоманія когось із близьких;
- і) психічні захворювання, патологічний характер поведінки близьких родичів;
- к) раннє (до 12-13 років) вживання алкоголю або зловживання летючими наркотично діючими речовинами .

4) *Суїцид* - є свідоме, самостійне позбавлення себе життя. Самогубство розглядається як феномен соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах мікросоціальних конфліктів. Суїцидальна поведінка – це різні форми людської активності, обумовлені прагненням позбавити себе життя і служать засобом вирішення особистісної кризи, що виникли при зіткненні особистості з перешкодою на шляху задоволення її найважливіших потреб. Суїцидальна поведінка має внутрішні й зовнішні форми свого прояву.

Внутрішні форми:

- антивітальні уявлення (тобто міркування про відсутність цінності життя);
- пасивні суїцидальні думки (міркування на тему своєї смерті при відсутності чіткого задуму на самовільне позбавлення себе життя: «добре б умерти» і т.д.);
- суїцидальні задуми (розробка плану самогубства, продумування його деталей);
- суїцидальні наміри (ухвалення рішення про самогубство).

Зовнішні форми:

- суїцидальні висловлення;
- суїцидальні спроби (цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, що не закінчилося смертю);
- завершений суїцид.

Усвідомлення неминучості відхилень в поведінці частини людей не виключає необхідності постійної боротьби суспільства з різними формами соціальної патології. Під соціальним контролем у широкому соціологічному змісті розуміється вся сукупність засобів і методів впливу суспільства на небажані форми поведінки з метою їх елімінування чи мінімізації. Позитивний ефект дає робота в напрямках:

1. Відмова від карного чи адміністративного переслідування «злочинців без жертв» (проституція, бродяжництво, наркоманія, гомосексуалізм і ін.), маючи на увазі, що тільки соціальні заходи дозволяють зняти чи нейтралізувати дані форми соціальної патології.
2. Створення системи служб соціальної допомоги: суїцидологічна, наркологічна, специфічно вікова (геронтологічна, підліткова), допомога соціальної реадaptaції.

Позитивна поведінка, яка відхиляється, часто служить підставою, початком існування загальноприйнятих культурних норм. Без неї було б важко адаптувати культуру до зміни суспільних потреб. Разом з тим питання про те, якою мірою повинна бути поширена така поведінка, і які її види корисні і, більше того, терпимі для суспільства, дотепер практично не розв'язані. Проте переважна кількість соціальних відхилень відіграє деструктивну роль у розвитку суспільства. Тому однією з головних завдань психологів є розпізнавати корисні культурні зразки в поведінці індивідів і груп і надавати допомогу в подоланні негативних девіацій.

В нашому навчальному закладі практичний психолог у співпраці з викладачами та майстрами виробничого навчання, батьками, працівниками соціальних служб постійно проводить профілактичну роботу з попередження проявів девіантної поведінки молоді та учнів «групи ризику». Ця робота включає ряд компонентів: виховання, корекцію девіантної поведінки, проведення попереджувально-

просвітницької роботи, первинної профілактики, що надає можливість отримати інформацію про шкідливість вживання психоактивних речовин та вторинної профілактики - розпізнавання сигналів, як потенційно проблематичних, з метою реагування на них, щоб уникнути подальших проблем. У плані виховної роботи ліцею, включено багато виховних годин, присвячених шкоді здоров'ю від вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління та інше, навчання молоді протистояти тиску однолітків і засобів масової інформації, що ініціюють вживання шкідливих речовин. Проводиться робота з формування в учнів навичок здорового способу життя, тривала та постійна профілактична робота з молодими людьми на усіх стадіях формування їх особистості. має мотивувати підлітків до змін у його стилі життя, характері поведінки, вплинути на особистість учня, його свідомість з метою формування позитивних якостей характеру та корисних форм поведінки.

Список літератури:

1. Дюркгейм Е. Самогубство: Соціологічний етюд / Пер, с фр. зі скор. Під ред. В. А. Базарова. — М.: Думка, 1994. — 399 с.
2. Тетерський С.В. Введення в соціальну роботу: Навчальний посібник. — М.: Академічний Проект, 2000. — 496с.
3. Шнейдер Л.Б. Девіантна поведінка дітей и підлітків. — М.: Академічний Проект; Трикста, 2005. — 336 с.
4. Махов Ф.С. Підліток і вільний час. — Л., 1982. — 238 с.
5. Зейгарник Б.В. Патопсихологія: навч. посібник для студ. вузів. — М., 2002. — С. 86.
6. Малькова М.О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.05. — соціальна педагогіка. — Луганськ, 2006. — 22 с.